

УДК 061.236.3 (091)(497.15) "1902/1907"

ТОМИСЛАВ ИШЕК

О ОСНУТКУ И ПОЧЕТКУ РАДА ХРВАТскоГ КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНОГ ДРУШТВА "НАПРЕДАК"¹

Парадоксално звучи да се у вријеме када се навршава девет десетљећа опстојности, несумњиво, најзначајнијег културно-просвјетног друштва босанскохерцеговачких Хрвата у разним облицима писане ријечи (од пригодних записа до научних монографија) наилази на датуме који у вези с оснутком и почетком његове дјелатности код иоле ушитаног читаоца изазивају недоумице.

На просторима Босне и Херцеговине у току минулог стољећа, с извјесним паузама, у свакој од постојећих конфесионалних и националних средина дјеловала су културно просвјетна друштва. До наших дана, на постулатима савремене историјске науке монографски је обрађено само муслиманско културно-просвјетно друштво "Гајрет". За до сада објављене прилоге о било ком од осталих истовјетних друштава ("Просвјета", "La Benevolencija", "Напредак") могло би се сумарно изрећи да су имали наглашено пригодан, нецјеловит, тј. фрагментаран, па и апологетски карактер.

Упркос досад објављеним радовима не би се могло рећи да је "Напредак" имао свог обрађивача. Кад је ријеч о оним који су се бавили историјатом овог друштва, име његовог дугогодишњег активисте и секретара Антуна Одића чешће је сретано. Без обзира на све што је написао, уз његову особност, чини се, не би пристајала квалификација – монограф Друштва. То тим прије што његов невелики опус "покрива" само прву фазу дјелатности "Напретка".² Многи од написа из доратног периода помињу "Напредак" буквално *en passant*, писани су често популарно, пригодно, за интерну употребу и сл., те не досежу ни дио више деценија дуге и богате дјелатности Друштва.³ Након друге ововјековне свјетске катаклизме ту и тамо појавио се понеки, опет пригодни напис о потреби обнове "Напретка",⁴ а убрзо је дошло до "гашења", тј. престанка рада не само "Напретка", него и осталих културно-просвјетних друштава на тлу Босне и Херце-

1 Овај скромни прилог требало би да представља почетак и дио обимнијег рада о појави, мјесту и улози Хрватског културно-просвјетног друштва Напредак у животу Хрвата Босне и Херцеговине до 1918. године.

2 О дић Антун, *Кратка повијест 'Напретка', Рад друштва од 1907. до почетка рата*. Напредак, Календар за 1928. годину, стр. 39–45; *О 25 годишњици "Напретка"*. Напредак, Календар за 1928, стр. 38–39; *Кратак историјат "Напретка"*; *Хрватско културно друштво "Напредак" у кратким цртама и сликама 1902–1927*. Сарајево, Хрватска тискара д.д. 1927, 17 стр. (коаутор са Мијом Пољаком); (О дић) Анте, *Хрватско културно друштво "Напредак" – Народ, IV/1924*, бр. 2; И с т и: *Два прилога к повијести "Напретка"*. Напредак, Календар за 1928, стр. 123–124; *Треба ли 'Напредак' да прошири или промијени свој програм*. Напредак II/1927, бр. 4, стр. 45; бр. 5, стр. 61.

3 Крешевљаковић Хамдија, *Хрватско културно друштво Напредак у Сарајеву*, Сарајево 1930, 20 стр. Мисли се на радове Ђ. Пејановића, М. Пољака, Д. Челика који ће се користити у овом раду.

4 Чалдаревић др Владимир, *Обновимо 'Напредак' у новом духу*. Сарајевски дневник, I/1945, бр. 88, стр. 4.

говине.⁵ Ни у тим написима који се директно односе на "Напредак", а у оним гдје се његова појава овлашно третира у контексту шире проблематике с почетка његовог дјеловања⁶ још мање је могуће наћи одговор на питања која се тичу Друштва које је баштиник свега што се дешавало на плану потпоре хрватских ученика у периоду од 1902. до 1907. године. Чак, штавише, ни у најрецентнијим дилеме око неких датума нису разријешене,⁷ па су то додатни моменти за покушај њиховог отклањања. У редовима што слиједе искључиви је циљ устврдити датум, односно почетак дјеловања друштва које је баштинећи оба хрватска потпорна друштва (мостарско и сарајевско) након фузије наставило рад под именом "Напретка".

Окупација Босне и Херцеговине и њено уклапање у правно-политички, економски и културни систем Аустро-Угарске оставили су дубоке трагове на свеукупни живот Хрвата, као уосталом и осталог становништва. Једна од врло значајних посљедица по католике Босне и Херцеговине након Берлинског конгреса, окупације и успоставе режима Двојне Монархије је јачање хрватске националне свијести. Став владајућих кругова директно и индиректно је утицао на појачани ангажман како домаћих, тако и досељених Хрвата на плану политичког и културно-просвјетног дјеловања. Хрватство, више присутно но признато, артикулирано је кроз рад хрватских пјевачких друштава, хрватских читаоница, хрватских ђачких литерарних група. Нарасле потребе за школовањем "народне интелигенције и слободног народног обртничко-трговачког подмладка", који ће након краћег времена "преузети у своје руке важније ппозиције и бити водич народа на путу економског и културног придицања",⁸ у специфичним увјетима Калајеве управе,⁹ потакле су приватне иницијативе за оснивањем националних друштава, с циљем реализације поменутих потреба.

Након вала друштава основаних током деведесетих година: "Требевић" у Сарајеву (1893), "Славуј" у Требињу, "Звјезда" у Варешу (1894), "Мајевица" у Тузли (1895), "Динара" у Ливну (1896), чији се дјелокруг ограничавао на "поучне моралне и угодне забаве, јавне преставе – судјеловање на свечаностима – божјим службама и добротворним представама",¹⁰ жеља за формирањем друштва које би помагало ђаке Хрвате, намјештало дјецу на занате, појавила се, према неким изворима 1897. године.¹¹ Међутим, од те жеље до иницијативе да се она реализира протекли

5 Назечић Салко, *Престанак рада Препорода, Напредка и Просвјете*. Ослобођење, VI/1949, бр. 773; Бенац Алојз, *Зашто су национална друштва престала са радом*. Одјек III/1949.

6 Пејановић Ђорђе, *Културно просвјетна, хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини за време аустријске владавине*. Сарајево 1930, 108 стр.; и с т и: Преглед, Сарајево, IV/1930, књ. V.

7 Мр Един Челебић, у раду који је посвећен политичким и културним приликама у БиХ крајем 19. и почетком 20. стољећа и у којем се посебно осврће на дјелатност и улогу културно просвјетних друштава, наводи податак да је "Напредак" настао фузијом сарајевског и мостарског друштва 9. јуна 1906. Види.: *Херцеговина – Часопис за културно и историјско наслеђе*. Мостар 1990, бр. 7–8, стр. 47.

8 Архив Југославије Београд 13–27–69, M/273, док. 3, стр. 4.

9 Вид.: Краљачић Томислав, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882–1903*. Сарајево, "Веселин Маслеша", 1987, стр. 158–160.

10 Иб., 159.

11 Овај податак презентирани је на 30. редовитој годишњој скупштини "Напретка" 9.7.1934 – Архив Босне и Херцеговине, "Напредак", Записници годишњих скупштина 1921–1941, кутија 223, стр. 4. У поменутом документу из Архива Југославије (биљешка 7) такође стоји "да жеља датира још од године 1897".

ће још која година. Да их није било превише утицао је један "спољни фактор". Прије него се спомене, требало би изрећи још једну општу напомену.

Колико год стоји тврдња да су се културне активности становништва босанскохерцеговачког подручја одвијале по правилу у "затвореним срединама" – српској, муслиманској, хрватској или јеврејској – толико би се могло успјешно да брани теза о паралелном дјеловању друштава која су имала сличне или исте (културно-просвјетне) циљеве. Када се томе дода и онај фактор који је, упркос свим мањим или већим разликама међу њима, имао кохезиону улогу – однос према окупационој власти – онда ће се тек моћи реално процијенити значај догађаја који се десио у Бечу 1899, а у вези је са статусом високошколаца из Босне и Херцеговине који су живјели и учили у главном граду Монархије. Те године је у Бечу отворен интернат за оне студенте из БиХ који су примали стипендију аустро-угарских власти. Такав потез садржавао је у себи не само елемент материјалне помоћи него и могућност те власти да свестрано контролира будуће академски образоване припаднике разних вјера и нација које је, вјероватно, жељела да има уза се као лојалне службенике, па и да буде на тај начин у прилици да их и политички усмјерава. Редакција већег дијела студената била је одбијање таквих услова живота и студија. Убрзо су многи и српски, и муслимански и хрватски, високошколци остали без владине стипендије а тиме и без средстава за даље студирање.¹²

Занимљиво је да се, готово истовремено и у Мостару и у Сарајеву, као "два жаришта сваког дјеловања и настојања", размишља о оваплоћењу тих идеја. Без обзира на сличне, а по времену настанка и блиске идеје, разлике су међу дјелатницима у оба града, мада незнатне, евидентне. Извори о тим почетним иницијативама нису прецизни, па их они који су се узредно бавили почецима дјеловања "Напретка" користе на начин да читаоце више доводе у заблуде по питању настанка Напретка него што расвјетљавају етапе његове појавности (идеје, иницијативе, договоре, одлуке или стварни почетак дјелатности). Без жеље да се потенцира нечији примат, треба уочити да су иницијативу за оснивање једног друштва "чији би рад обухватио цијелу Босну и Херцеговину...покренули мостарски Хрвати". Крајем 1901. године из овог херцеговачког града упућени су захтјеви с циљем да би се основало једно друштво "које би материјално потпомагало хрватске ђаке и студенте из Босне и Херцеговине".¹³ Први матуранти мостарске гимназије (1901) су "требало поћи даље, а није било (материјалне помоћи – м.о.) одакле", па се сматра да је, поред поменутог "иноземног" и овај "туземни" био један од разлога оснутка мостарског хрватског потпорног друштва.¹⁴ Родољубиви Хрвати Мостара саставили су се, по другом извору, нешто касније, у јануару 1902. године, "у самостану заслужних наших фрањеваца са својим редодржавником фра Августиним Зубцем, на зговор како би се могло помоћи нашим сиромашним ђацима..., Иза друга и озбиљна расправљања закључише основати друштво за сиромашне ђаке".¹⁵ Без сумње, на размеђи 1901/1902 тек је сазријевала идеја о потреби оснивања друштва. Активности одређених кругова у Мостару с почетка 1902. могли бисмо свести под договоре и не би им се могло

12 Бесаровић Ристо, *Културни развитак Босне и Херцеговине (1878–1918)*, Сарајево 1987, стр. 391 – Академија наука Босне и Херцеговине. Посебна издања, књ. LXXIX, одјелене друштвених наука, књ. 18.

13 Краљачић, о.с., 160.

14 Пољак Мијо, *ХАК Напредак – О његовом постанку циљу и раду и о нашим дужностима*. Збирка "Напреткових" популарних предавања. Свезак III, стр. 3; Вид.: Кемур Ибрахим, *Улога 'Гајрета' у друштвеном животу Муслимана БиХ*. Сарајево "Веселин Маслеша", 1986, стр. 30.

15 Подаци о овом договору наведени су у току рада 23. главне скупштине Друштва од 3. до 5. 7. 1932, којом приликом су се њени учесници подсетили тог догађаја тако важног "за процват наше просвјете и културе" – АБХ, "Напредак", Записници, к/223, стр. 4.

или требало придавати карактер одлука као што се то може читати у неким од рецентнијих написа.¹⁶

Захтјеве мостарских Хрвата разматрали су, свако у свом домену, Заједничко министарство финансија и Земаљска влада. Првоспоменућа инстанца покушавала је преко Земаљске владе, ако не да отклони могућност реализације жеља и иницијативе Хрвата Мостара, а оно да их бар пролонгира. Упорност Мостараца, и Хрвата и Срба – ови потоњи су радили на оснивању "Просвјете" – уродила је плодом, па је 28. јуна 1902. године у пакету одобрено оснивање оба друштва. Који дан касније, 5. јула 1902. влада је потврдила и статуте друштва.¹⁷ Прва правила бијаху потписана од стране фра Пашка Буцоњића, фра Аугустина Зубца и још 12 одличних родољуба.¹⁸ Након нешто дужих и мукоотрпних предрадњи би 14.9.1902. године у Мостару основано "Хрватско потпорно друштво за потребе ђака средњих и високих школа у Босни и Херцеговини". Улога појединаца у рађању идеја била је често пресудна. Потврђивало се то и у случају мостарског друштва. За његов оснотак, поред проф. Леа Јамничког и Мартина Чуле, посебно је био заслужан професор богословије фрањевац Радован Главаш,¹⁹ који би изабран за првог предсједника. Први покровитељ био је фра Буцоњић, а први добротвор бискуп др Јосип Јурај Штросмајер. Предведене активности у току 1902. и регулирани статус од стране власти имао је за последицу да је Друштво напредовало "брзим корацима не само у Херцег-Босни, него и у другим хрв(атским) крајевима."²⁰ Одржаване су и манифестације попут друштвених забава, које су мостарском хрватском потпорном друштву доносиле становиту материјалну корист.²¹ Дјелатност "Хрватског потпорног друштва за потребе ђака средњих и високих школа у Босни и Херцеговини" не треба ни мистифицирати,²² али неке активности и у оваквом раду треба споменути искључиво у циљу повлачења паралела са сарајевским друштвом, које се бринуло за ђаке на занатима и у трговини. До краја 1902. године у мостарско друштво било је учлањено 376 чланова, а годину дана доцније бројало је преко 600. Када се износе подаци о старту овог друштва није на одмет навести податак да је прву главницу мостарског потпорног друштва сачињавала уложна књижица уредништва "Освета" на износ од 138.28 Круна.²³

16 По А. Шимићу, тај се догађај збио фебруара 1902. године. Вид: пригодан новински чланак *У духу традиције, "Ослобођење"* од 25.2.1990, стр. 7.

17 АБиХ, Земаљска влада И.Б., 2544/1902; Краљачић, о.с., 160. На почетку рада 28. главне годишње скупштине Напредка (3.7.1932), Анте Алауповић је подсетио присутне: "Управо је прекосутра дне 5. септембра 30 година како су се правила 'Хрватског потпорног друштва за потребе ђака средњих и високих школа из БиХ' са сједиштем у Мостару одобрена по тадашњој Земаљској влади". Записник годишњих скупштина Напредка 1921–1941, к/223, стр. 3.

18 Према тексту предавања др Драгана Челика за богословију из сјеменишта *Хрв(атско) култ(урно) друштво 'Напредак'*, стр. 2 – Архив Босне и Херцеговине – нерегистрирано.

19 Одић А., *ХКД Напредак у кратким цртама и сликама 1902–1927*, стр. 4; Пољак Мијо, *ХКД Напредак – О његовом постанку, циљу и раду и о нашим дужностима*. Збирка Напредкових популарних предавања. Свезак 3, стр. 2 (1936); АБиХ, Напредак – Записници, к/223 (30. годишња скупштина Напредка од 3–5.7.1934, стр. 5); *Развитак ХКД Напредак 1902–1930*, стр. 1.

20 Драган Челик, о.с., 2.

21 У Тузли је 3. маја 1903. била потврђена прва подружница, а у Мостару је новембра исте године друштво приредило своју прву друштвену забаву. Одић А., о.с. 4.

22 Обим потпора није био богзна какав, јер "у прве три године подјељује 68 ђачких потпора у износу од 4.459.80 К" – као биљешка 17.

23 *Развитак ХКД Напредак 1902–1930*, стр. 2. Куриозно дјелује да је на тој дарованој књижици скромна сума била тако структурирана да је 2.63 К отпадало на камате што је с износом од 135.65 К чинило ону своту од 138.28 К – Пољак М., *ХКД Напредак, О његовом постанку...*, стр. 4.

Недуго након мостарског хрватског потпорног друштва у Сарајеву је, почетком новембра исте године, група ентузијаста подузела активности у правцу оснутка још једног хрватског потпорног друштва, овог пута за намјештање дјецe у занате и трговину.

Док је у случају мостарског друштва, бар што се тиче званичног чина оснивања било све јасно, у "Сарајевском случају" дилеме су произлазиле из накнадних неадекватних "читања", односно тумачења штурих и, понекад, контроверзних података. Питања везана за почетак дјеловања најзначајнијег хрватског просвјетног културног друштва додатно су се дуго времена (па чак до наших дана!) комплицирала због неразјашњених односа оба друштва до њихове фузије. У овом прилогу покушале би се разјаснити дилеме проистекле из неких формалних одредница које се односе на почетке дјеловања "Напретка".

Подаци који се односе на старт сарајевског друштва, мада аутентични и вјеродостојни, секундарног су поријекла. Малобројни који су писали о почецима рада "Напретка" пречесто и предуго су их користили на начин да су сазнања и спознаје о тим почецима још више бивали оптерећени недоумицама, него што су исте биле дефинитивно разјашњене. Зачудно је да су различити датуми били годинама и деценијама у оптицају, да се њима оперирало као граничним временским оријентирима од којих би требало рачунати "одбројавање" које, ево, траје већ девет десетљећа.

Шта је дискутабилно у "сарајевском случају"? Одбацујући 1903.²⁴ а поготову 1904.²⁵ као годину оснивања сарајевског "Напретка" и акцептирајући као недискутабилну 1902. годину, остаје спорат датум. Прије него се каже која ријеч више о датуму споменуо бих неке чињенице које се односе на 1904. годину. Сјећање др Шарића еклатантан је примјер како се око неких историјских датума збрка може умногостручити и поред тога што је, несумњиво, постојала добра намјера. На 5. редовитој главној скупштини "Напретка" (19.6.1909), у настанку Друштва доброангажирани и упућени надбискуп рекао је и ово: "Састанем (се) – или сусретнем – м.о. прије пет година (1904 – спац и опаска Т.И.) Анту Паланцића и Тугомира (Алауповића). Вели ми Тугомир да би требало што прије основати такво друштво за нашу запуштену католичку младеж... Он је друштво 'Напредак' утемељио, није му био први предсједник, али му је био *de facto* све..."²⁶

Др Шарић није био ни први, а неће бити ни посљедњи који ће, с правом, наглашавати улогу др Алауповића у настанку и првом периоду дјеловања. Овдје би се наведене ријечи др Шарића прије односиле на Тугомиров ангажман око "утемељења" имена Друштва, а не на оснивање.

Што се тиче датума дилеме су око 9, 11. и 12. новембра 1902. Први датум се спомиње у вези с личношћу др Тугомира Алауповића који је 9.11.1902. покренуо "мисао, да се оснује друштво које

24 Велики жупан сарајевске области у допису Полицијској управи од 12.4.1929 – АБиХ Фонд великог жупана сарајевске области 1929/пов., 845, Ф/20; Др Ибрахим Кемур у монографији *Улога Гајрета у друштвеном животу Муслимана* (стр. 29) пише да је "Сарајевско друштво за намјештање дјецe на занат и трговину" (основано 12.11.1903).

25 АБиХ, Записник 1, стр. 170 (нерегистрирано); Мада тачно датира настанак хрватских потпорних друштава у Мостару и Сарајеву (14.9.1902 односно 11.11. исте године – стр. 31) Ђорђе Пејановић, пишући о оснутку културно-просвјетних друштава "Просвјете", "Гајрета", "Напретка", "Беневоленције", нетачно прецизира да су католици такво друштво основали 1904 (стр. 63). У сличну заблуду упада и Ристо Бесаровић користећи се, вјероватно, истим или сличним извором. У тексту *Културни развитак Босне и Херцеговине (1878–1918)* на стр. 391 експлиците се наводи година оснутка Напретка (1904), уз истовремено навођење да је исто друштво настало "у ствари, из два потпорна друштва, једног у Мостару...а другог у Сарајеву...основана 1902..." (подвукао Т.И.). И један и други аутор не узимају у обзир специфичности дјеловања оба друштва, међусобне односе, чињеницу да је сарајевско добило име "Напредак" 1904. и, посебно, податак да се он сматра насљедником мостарског.

26 Исто.

би настојало да се дјеца намјештају у занате и трговину”.²⁷ Тај дан је очито словио као изузетно значајан, чак историјски за сарајевско друштво, јер др Алауповић истог дана, уз помоћ Ђуре Врињанина и Душана Плавшића, “састави правила”. Главна скупштина, заказана за 11. новембар, “прими правила”, установи привремени одбор Друштва али и закључак да се “иста дојдућега дана”, ерго 12.11.1902, “имаду...предати владином повјеренику”. Целокупни поступак могао је бити закључен тек позитивним ставом оних који су давали задњу ријеч. Тако је било. По предвиђеној и обавезној процедури “дне 12 истог мјесеца предају Иван Рагуз и Иван Баришић правила владину повјеренику”.²⁸ Док је дан оснивања мостарског друштва недискутабилан (14.9.1902), у сарајевском је то питање отворено. Можда ће тако и остати, јер ће оно што се дешавало у кратком интервалу од 9. до 12. новембра 1902. бити за неке први, за друге последњи, а за неке као Мију Пољака – онај између.²⁹ Десило се оно што је у раду тадашњих власти био чест случај, нарочито када се радило о активностима с наглашеним националним предзнаком. За разлику од третмана правила мостарског друштва, требало је да протекну готово двије године³⁰ па да официјална власт потврди правила “Хрватског друштва за намјештање дјеце у занате и трговину”. Чином одобрења правила сарајевског друштва заокружена је процедура оснивања оба хрватска потпорна друштва која су имала заједнички циљ, али су се разликовала у неким детаљима које треба респектирати када је ријеч о друштву које је настало три године доцније. Када је ријеч о оба друштва која су, поред заједничког циља – потпомагати хрватску дјецу и младеж у школама, у трговини и на занатима – имала и *de facto* различит старт онда и оно истозначно и посебно треба помирити на начин да не остану никакве недоумице. Даљна и детаљнија истраживања њихове дјелатности указаће, вјероватно, на све што је било специфично или заједничко, између ова два друштва, али већ на основу овдје изнесених основних података могло би се устврдити да се за датум оснивања друштва које ће од 1907. бити јединствено не би ни у ком случају могао узети датум оснивања “Хрватског друштва за намјештање дјеце у занате и трговине” у Сарајеву (9. новембар 1902), или пак 11, односно 12. новембар 1902, него “Хрватског потпорног друштва за потребе ђака средњих и високих школа Босне и Херцеговине” – 14. септембра 1902. С тим у вези сви они извори, односно документи или написи у којима се као година оснивања “Наплетка” наводи 1903. или 1904. су невјеродостојни. Иоле помније читање релевантних докумената чини данас певазиђеном, мада у суштини тачну али веома дифузну дефиницију да онај “други период” дјеловања друштва

27 Први хроничар Наплетка Анте Одић одређује се за 9.11.1902. “као датум оснивања” – Види.: Ист и, *Два прилога к повијести Наплетка* – Календар за 1928, стр. 123.

28 У одбор су изабрани Иван Рагуз, за предсједника, др Тугомир Алауповић за потпредсједника и тајника, а за одборнике: Марко Кузмановић, Иво Барешин, Јозо Удовичић, Анго Паланчић, Иван Спахић, Ђуро Врињанин и Марко Ђебић – као биљешка 22. Споменути активисти су зарана “за оснотак хрватског друштва у Сарајеву” проглашени као “најзаслужнији” – *Развитак ХКД Наплетка 1902–1930*, стр. 2.

29 У овом предавању из 1936, *О постанку, циљу, раду и нашим дужностима*, одређило се за 11. новембар 1902. када је “основано у Сарајеву ‘Наплетка’ Хрватско друштво за смјештање дјеце у занате и трговину”, стр. 2.

30 Различити извори различито датирају и овај датум. Сви се слажу да су правила потврђена у другој половини 1904, али се не слажу ни у дан, нити у мјесец. Антон Одић у своја *Два прилога к повијести ‘Наплетка’* ни сам није сигуран да ли је то 6. или 10. рујан 1904 Прво (на стр. 123) пише да “Дне 6. рујна 1904. добије привремени предсједник Иван Рагуз правила”, а на стр. 124 “да су од 12. студенога 1902. до 10. рујна 1904. протекле скоро двије године, а да власт није потврдила друштвена правила” сарајевског друштва. Друга два извора су нешто више сагласна, бар када је у питању мјесец. То није септембар као у Одићевим коментарима, него новембар. Др Челић тврди да су правила “од стране државних власти” потврђена 4. студеног 1904 (стр. 2), а на основу записника 30. годишње скупштине “Наплетка” од 5. до 7.7.1934, стр. 5, десило се то 6. студеног 1904.

босанскохерцеговачких католика "почиње углавном 1897. и траје до 1907. године", а "то је доба оснивања Напретка..."³¹

Овдје не би требало отпочињати расправу о односу "старијег" (мостарског) или "важнијег", значајнијег или "утицајнијег" (сарајевског) друштва. Да ли због односа центра и провинције, друштвеног угледа активиста или нечег трећег, нарочито у првим годинама, примат је припадао "млађем", сарајевском друштву. Чак и након четврт стољећа дилеме су биле наглашено присутне. Доста поуздани "Напретков" хроничар Анте Одић с почетка те године указао је с правом да је "данашње друштво н а с т а в а к р а д а Хрватског потпорног друштва у Мостару...",³² па тиме још једанпут и директно се определио за 14.9.1902. као датум оснивања "Напретка". Али, да ни након двадесет и пет година није било све дефинитивно рашчишћено потврдило се поткрај те исте јубиларне 1927. године. На 9. сједници пословног одбора Средишње управе "Напретка", одржаној 9. новембра 1927. године, тај датум, *ergo* датум оснивања сарајевског потпорног друштва апострофиран је као датум оснивања "Напретка".³³ Без обзира на све мијене које су се десиле са мостарским и сарајевским друштвом, њиховом фузијом на инстанцама Друштва, гдје је било за очекивати, није уважаван стварни слијед догађаја него се пречесто афирмирала субјективна процјена историјски објективних чињеница.

Данас би се дуго присутне дилеме око године или датума од којих треба рачунати постанак и постојање "Напретка" могле објаснити чињеницом да два друштва постоје у периоду од 1902. до 1907. и с т о в р е м е н о. Наиме, тек што је привремени председник сарајевског друштва Иван Рагуз добио правила која су била предата владином повјеренику прије двије године (вид: биљешку 30) могла је да буде сазвана скупштина друштва за намјештање дјецe у занате и трговину (сарајевског – м.о.), с циљем његовог конституирања. Др Тугомир Алауовић је том приликом, дакле 10.9.1904, образложио да се постојећем "друштву" ради лакшег имена и краћег дописивања дадне име 'Напредак' што је са осталим приједлозима једногласно примљено".³⁴ На овај начин, 1904. година била је за сарајевско друштво и "Напредак" у цјелини двоструко значајан: 1. потврђена су правила и 2. друштво је добило име.

Значајно је то истаћи, јер су неки сматрали да је 1902. година оснутка, а 1904. година када је сарајевско друштво почело да ради. Колико су дилеме око датума оснутка, почетка рада, односа оба потпорна друштва биле дуго времена присутне у редовима најагилнијих и најодговорнијих дјелатника потврђивало се то чак након четврт стољећа. Године 1927. "падала" је двадесетпетгодишњица оснутка друштва, па су се око обиљежавања тог "сребреног" југилеја поново актуелизирале поменуте дилеме. У току 23. сједнице потпорног одбора Средишње управе "Напретка" водила се расправа о закључку главне скупштине, тј. о прослави оснутка Друштва. Мишљења су била подијелена. Апстрахирајући она (директора Мије Пољака) о одгоди прославе због дезолатних прилика узрокованих општом великом кризом и друштвеном беспарицом, остајале су разлике у третману оног што се збивало далеке 1902. године. Мијо Вучак стајао је на становишту "да не би требало у овој (1927–м.о.) години славити 25–годишњицу, јер је друштво почело р а д и т и (спац. Т.И.) 1904., а оне прве двије године није рађено". Трећи су, попут Антуна Одића, остајали

31 Пејановић Ђорђе, *Културно–просветна, хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини за време аустријске владавине*. Сарајево 1939, стр. 26; исти: Преглед. IV/1930, књига V, стр. 29.

32 АБиХ, Напредак, Записници, к/223 а, стр. 57.

33 Тајник Валентичић констатирао је "да је данас управо 25 годишњица оснутка друштва", честитао председнику и зажелио "да се овај дан (9. новембар – м.о.) записнички констатира". –АБиХ Напредак, Записници к/223а, стр. 113.

34 Одић Антун, *Два прилога к повијести Напретка*, стр. 124.

при неријетко истицаном становишту "да је друштво о с н о в а н о (спац. Т.И.) у студеном 1902. а што није радило кривица је на влади која није правила потврдила".³⁵

Када се подаци за оба друштва разматрају о д в о ј е н о, онда нејасноћа и дилема, тако рећи, нема (око оснотка, одобравања правила, почетака дјелатности, имена Друштва...). Али, када се из угла Друштва које баштини тековине оба друштва анализирају оне додирне тачке, подаци који се односе и на једно и на друго друштво, онда се, до данашњих дана доста лако упадало у замку ставно непостојећих дилема. Данас се може поуздано тврдити да су зарана дефиниран статус мостарског друштва и његова дјелатност, с једне стране и неуобичајено дуг период до де југе признавања сарајевског друштва, те наглашене амбиције његових дјелатника испољене непосредно након конституирајуће скупштине (10.9.1904.), с друге стране, додатно кумовали дилемама око настанка и рада, прије свега сарајевског друштва, његовог односа с мостарским, односно његове стварне активности.

Први предсједник сталног одборног сарајевског друштва, обртних Анте Паланцић се, по аутентичном казивању, од самог старта формалног признања Друштва "управо грозничаво (дао) на посао и неочекиваном брзином окупља(о) око себе Босну".³⁶ Напори дотичног предсједника, вјеровати је и његових сарадника, били су усмјерени и ка Херцеговини, али очекиваног одзива, бар у прво вријеме, није било. Неке апостериорне оцјене, мада уопштене одражавају управо тај тренд прве фазе дјелатности сарајевског друштва.³⁷

Иницијативе, организациони и организирани напори, како они мостарске, тако и они сарајевске провенијенције били су, без сумње, подузимани на добробит хрватске младежи, али су, нарочито, у активностима које су се просторно или садржајно преплатиле изазивале и нежељене ефекте. Оно што је с аспекта обостране користи по млађе ученике и занатлије било погубно је одвојено, несинхронизирано дјеловање оба друштва. За почетке скромне активности нису могле да имају очекиване ефекте, "јер су се растављеним радом цијепале и радне силе, којих наравно није било превише".³⁸ Додатне негативне реперкусије "...између потпорног друштва у Мостару и Напретка у Сарајеву", значи од јесени 1904. па даље, испољавале су се у томе што су "настале приличне трзавице...а и неразумјевање међу тим друштвима".³⁹

Преплитања и све чешћа сучељавања ова два хрватска потпорна друштва наглашено су долазила до изражаја нарочито од времена када се опстојност сарајевског друштва осјећа и де југе и де факто. Доста је тешко прецизирати и објашњавати позадину мотива који су дјелатност оба друштва и конзеквенце које су из тих односа произлазиле доводили у питање да их је требало прецизније дефинирати. Да ли су потези и активности оба друштва били израз посебних или заједничких интереса остаје да се нагађа.

Има индикација да је у периоду од краја 1904. године па до 1906/1907. између ова два друштва било више несугласја, нарасле одјелитог рада, него напора за превазилажење свега онога што их је раздвајало у заједничким напорима да пружи потпору ђацима, односно будућим занатлијама и трговцима. Примат у тој, слободније речено, искључивости припадао је "Хрватском потпорном друштву за помагање занатлија и трговаца", јер се управо из његових редова упорно покушавало проширити дјеловање у правцу помагања "сиромашних ученика, другим ријечима на делокруг

35 Као биљешка 32.

36 Подружнице су, примјера ради, осниване у бањалучком (срезови Бања Лука и Котор-Варош) и тузланском округу (Бос. Шамац – градачачког среза) – П е ј а н о в и ћ – о.п. 89, 92, 98.

37 Након потврде правила (новембар 1904) "младо је друштво (сарајевско – м.о.) почело развити велику активност у Босни, док у Херцеговини не осваја терена" – Ч е л и к Д., о.п., 2.

38 П о љ а к Мијо, о.п., 4.

39 АБиХ Напредак, Записници стр. 6 (30. годишња скупштина 5–7.7.1934).

оног друштва у Мостару.⁴⁰ (нодукао Т.И.). Ангажман сарајевског друштва увјетован је дијелом и чињеницом да се развој хрватског друштва у Мостару од 1904. не само зауставља, него доживљава и пад, пошто га остављају подружнице", а "1905-е констатира (се) слаб материјални одзив", упркос напорима да се "свим силама...помогне што већем броју љака".⁴¹

Не препуштајући ништа случају, а вјероватно и незадовољни изостанком очекиваних ефеката продора на ширем подручју, активисти сарајевског друштва покушали су, након само годину дана легалног рада, формално санкционирати и институционализовати продор на терен мостарског друштва и тако спровести, прије би се рекло супремацију, него фузију на цијелом босанскохерцеговачком простору. Сигнали за те норуке долазили су и с терена. Трзавице, већ дуже времена присутна неразумјевања између оба хрватска потпорна друштва и јалове расправе унутар њихових управа имали су за последицу да је "у провинцији чланство тражило да се чим прије уједини". Глас чланства, "нозив...добро организованих подружница" услишан је на главној скупштини "Напредка" одржаној 19.11.1905, у Сарајеву. Тог дана њени учесници, како се касније говорило и писало, "на захтјев Босне" проширише, измијенише и усвојише правила у смислу да друштво "у будуће помаже и љака и научнике".⁴² Каноник др Шарић је том приликом тражио да се потпоре и стипендије подијеле само ученицима и студентима католичке конфесије и предложио да се друштво треба да зове "хрватско друштво Напредак за намјештање дјецe у занате и подпомагање љака хрвата католика".⁴³ Измјенама и одобрењем правила "Хрватско друштво Напредак за намјештање дјецe у занате и трговину у Сарајеву" постало је б и в ш е и од тада се званично водило као "Хрватско друштво Напредак за потпомагање научника и љака Хрвата католика у Сарајеву".⁴⁴

Поменуте тенденције и конкретне мјере које су подузимане од стране сарајевског друштва давале су тим активностима и односима с мостарским нове садржаје и квалитете. Једноставно речено, због "сарајевске иницијативе" оба друштва кретала су се у нежељеним правцима, који су их све више одвајали, умјесто, како је требало и како су организатори у својим првобитним наканама и жељели и планирали, да заједничке, невелике снаге окупе и усмјере на добробит хрватске младежи. С једне стране, сарајевски "Напредак" и формалноправно је након 19.11.1905, односно 17.2.1906, преузео дужности и обавезе о б а ј у друштва, доводећи у питање потребу опстојности мостарског друштва. Без обзира на све новонастале промјене, у Мостару су покушали да наставе дјеловање по старом. Челници мостарског друштва нису попустили. Једноставно, опирали су се курсу који је инициран у Сарајеву.

Ток догађаја наметао је потребу расплета. Потребне хрватске младежи са разним облицима потпора, које су јој у општим политичким, економским и културним датостима с почетка стољећа биле нужне, тенденцијама у раду једина два хрватска друштва, непосредно након оснивања, очито су доведене у питање. Колико год изгледало и било претјерано мишљење да је због тога "сваком

40 Пејановић, о.ц., 31; исти: Преглед, IV/1930, књига V, стр. 90.

41 Одић А., ХКД Напредак у кратким цртама..., стр. 6-7.

42 Вид. Извјештај о главној скупштини хрватског друштва "Напредак" одржаној 19. новембра 1905, који је владин повјереник за земаљски глави град Сарајево поднио под бр. 21594 од 21. новембра 1905. Земаљској влади – у Архиву Босне и Херцеговине заведен је под бр. 3273/Ј.Б. – Култура и умјетност у Босни и Херцеговини под аустроугарском управом – Грађа. Редактор Ристо Бесаровић, Сарајево 1968, стр. 366-369. АБиХ Напредак, Записници годишњих скупштина 1921-1941, к/223, 30. годишња скупштина 3-5.7.1934, стр. 6; П о љ а к, о.ц., стр. 4; Одић, ХКД Напредак у кратким цртама..., стр. 5.

43 Одлуку под бр. 15870 за поглавара земаљске владе потписао је одјелни предстојник Ногман – Вид: Правила Хрватског друштва 'Напредак' за потпомагање научника и љака Хрвата католика. Сарајево, Тискара Воглер, 1906, 32, 48.

44 Одић А., ХКД Напредак у кратким цртама и сликама 1902-1907, стр. 5.

Хрвату јасно да се оба хрватска друштва морају што прије стопити у једно, које ће преузети задаћу обају друштава",⁴⁵ ускоро је дошло и до таквих иницијатива.

Када је у питању датум фузионирања сарајевског и мостарског хрватског потпорног друштва ситуација је слична, тако рећи идентична, као и у случају утврђивања датума оснивања Друштва, а посебно сарајевског, које је наставило рад под именом "Напредак". Готово да се ради о конфузији. Могло би се слободно рећи колико извора и написа, толико и датума. Прецизније – сагласности нема ни у погледу дана, мјесеца, а ни године. Не слажу се ни они старијег датума, а ни ови рецентнији. Истина, подаци који се овдје користе по својој провенијенцији секундарног су карактера, па је и то разлог наглашеним разликама. Њихови аутори у правилу не наводе изворе из којих су исти кориштени. По времену нама најближи напис у којем се помиње стварање јединственог друштва садржи и најранији датум. Мр Един Челебић у својим досадашњим радовима, *en passant* спомињући "Напредак",⁴⁶ опредјељује се (као што је наведено у биљешци б) за 9. јуни 1906. као датум када су се "два хрватска потпорна друштва...фузионисала у јединствено друштво "Напредак".⁴⁷

Побуде, мотиви и разлози који су иницирали и коначно довели до фузије оба друштва су у сваком случају вушсверсни. Очито је да су најјачи извирали из спознаје да једноставно треба превазићи све оно што је на било који начин умањивало ефекте не баш бројних и не толико моћних снага оба друштва, усмјерених у циљу потпоре ђака, ученика те будућих занатлија и трговаца. Динамичност и офанзивност сарајевског друштва, чак и правно регулирана од јесени 1905. године, није могла да кореспондира с пасивним понашањем херцеговачких мјеста. Такво стање "упозоравало је свакога, да ће требати фузионирати мостарско и сарајевско друштво".⁴⁸ До тога је и према др Драгану Челику дошло 8. просинца 1906. године, а споразум о фузији ова два друштва Средишња управа је, наводно, одобрила 13.12.1906.⁴⁹ Овим подацима се исцрпљује листа оних који датум фузије двају хрватских потпорних друштава "смјештају" у 1906. годину. Дијаметралне опције из Сарајева и Мостара би можда и дуже времена биле у оптицају да с терена нису долазили све гласнији и јаснији захтјеви да искључивост и једностраност нигдје не воде. Једна страна морала је попустити. Не улазећи у арбитраже позиција, вријеме је радило у корист сарајевског друштва из једноставног разлога што је окупљање не баш бројних (организационо), а ни тако јаких (материјално) страна било искључиво на добробит оних због којих су друштва основана и дјеловала. Редуцирање подружница на тлу Херцеговине, смањење прихода што су га слале водству, примјетно наглашен застој "освајања" терена у Босни изазивали су дугачке дебате на сједницама мостарског друштва. Коначно, одбор потпорног друштва одлучио је да на главној скупштини, 9.6.1907, "изнесе приједлог о фузији што је на концу...било примљено. Тако се ујединише оба друштва и с тим се докрајчила трогодишња борба, а ујединиле се у раду за шегрте и ђаке интелигенција и грађанство".⁵⁰ Један од рјеђих који су у својим написима били експлицитнији и прецизнији када је ријеч о фузији био је Мијо Пољак. Указујући да процес приближавања и коначног стапања двају хрватских потпорних друштава није био ни брз, ни лак, сматрао је да је "коначно сусретљивошћу и разумијевањем обију страна побиједила увиђавност народне користи

45 Исто.

46 *Мостарска културно-просвјетна друштва у доба Аустро-Угарске*. Сарајево 1982 (рукопис), стр. 102–104; 2. *Политичке и културне прилике у БиХ крајем 19. и почетком 20. вијека са посебним освртом о дјелатности и улози културно-просвјетних друштава*. Херцеговина бр. 7–8/1990, стр. 77.

47 Као претходна биљешка под 2.

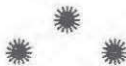
48 Челик, о.ц., 2.

49 Исти, стр. 3.

50 АБиХ, Напредак, Записници..., к/223 (30. годишња скупштина..., стр. 6).

за Хрвате и 9.6.1907. стопе се оба друштва под заједничким именом 'Напредак', а овај стопи и досад подијељену бригу и брине се од сад и за ђаке и за шегрте."⁵¹

У трећу групу спадају написи аутора који су неодређени у прецизирању датума, али се сви слажу да је фузија обављена 1907. године. Истине ради, карактер и циљ њихових радова и није их обавезивао да га изнађу.⁵²

Појавивши се након упорних иницијатива (од 1897) и становитих напора најприје невеликог броја посленика којима је уздизање хрватског подмлатка био и циљ и смисао јавне дјелатности на тлу Херцеговине (14.9.1902) и ускоро у Босни (9.11. исте године), не могавши ни објективно, због ненаклоности официјелних власти, ни сама по себи, због дијаметралних ставова унава, да дају хрватском пуку, првенствено младежи, колико се могло у претешким временима окупације, економске и културне заосталости, требало је да оба друштва прођу специфичан пут развоја од оснотка до формалног признања сарајевског друштва 6.9.1904. године.

Од посебног је значаја период дјеловања сарајевског друштва под именом "Напретка" (од 10.9.1904) до промјене друштвених правила (15.11.1905), односно њиховог званичног признања (27.2.1906). Потребно је и на ову чињеницу указати посебно с аспекта настојања сарајевског друштва да прошири просторно дјеловање на терен Херцеговине и садржајно – на ђаке средњих, односно високих школа, те истаћи, истовремено, опирање мостарског друштва том курсу. Потребне младих нараштаја – интелигената и грађанства наметале су као обавезу водствима у Сарајеву и Мостару да превазиђу постојеће разлике и остваре чин уједињења.

Два друштва, наставши одјелито 1902, преплићући своје активности, настављају као једно под именом сарајевског "Напретка", улазећи (1907) у такозвани "златни период" (до 1914). Мада је сарајевско под новим именом фунгирано као настављач јединственог друштва, мостарском припада епитет старијег и само за њега се може везивати датум оснотка "Напретка" – 14.9.1902, а чин усвајања приједлога о фузији од стране одбора потпорног друштва у Мостару – 9.6.1907. као датум дефинитивног уједињења двају хрватских потпорних друштава.

51 Пољак, о.ц., стр. 4–5.

52 Пејановић, о.ц., 31, Кемур, о.ц., 29, Шимић А., *У духу традиције – "Ослобођење"* од 25.2.1990, стр. 7.

Томислав Ишек

SUR LA FONDATION ET LE COMMENCEMENT DE L'ACTIVITE DE L'ASSOCIATION CULTURELLE CROATE "NAPREDAK"

Resumé

Ce travail est la première partie de la monographie future sur le rôle qu'a eu cette association culturelle croate d'instruction dans la vie sociale et culturelle des Croates de Bosnie i Herzégovine.

Au cours de neuf décennies déjà, et de nos jours aussi, il y a eu de nombreuses inconséquences (des articles jusqu'aux monographies scientifiques) concernant la détermination non seulement de la date, mais aussi de l'année où "Napredak" a été réellement fondée et a commencé son activité.

L'auteur a essayé, à la base des sources accessibles de première et de deuxième ordre, de résoudre de nombreuses imprécisions concernant ces problèmes. De nombreux dilemmes et différences parmi les auteurs, dont la plupart ne s'occupaient qu'en passant de l'histoire de "Napredak", provenaient, ceux-là, de l'analyse du phénomène et de l'activité des deux associations subventionnelles fondées à Mostar (le 14 septembre 1902) et à Sarajevo (le 9 novembre 1902). Autant les impulsions des fondateurs étaient semblables ou identiques, autant de différences il y avait parmi eux. La majorité des auteurs n'a pas apprécié conséquemment ces spécificités. En acceptant et en mettant en corrélation de nombreuses données relevées et divergentes, l'auteur a constaté que: 1) la date de la fondation de l'association était le 14 septembre 1902; 2) l'association subventionnelle de Sarajevo (portant le nom "Napredak" depuis le 10 septembre 1904) était considérée comme héritière de celle de Mostar et depuis le 19 novembre 1905 englobant, celle-là non seulement des apprentis artisans et des commerçants, mais aussi des élèves des écoles secondaires et supérieures tout en les aidant; 3) les deux associations s'assimilaient le 9 juin 1907 en continuant leur activité comme une association unitaire.